

*Szőnyi Tamás: Nyilván tartottak
Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990.*

Tihanyi Rév Kiadó, h. n., 2005. 831 oldal.

Nem volt könnyű kézbe venni Szőnyi Tamás könyvét és ezt nem csak képletesen értem, hiszen a 831 oldalas kötet forgatása fizikailag sem volt egyszerű művellet, nem is szólva a korántsem kellemes témáról. Végigolvasva a művet azonban meg kell állapítanom, hogy megérte a fáradságot, hiszen a szerző a Kádár-rendszer egy sajátos, ugyanakkor igen jellemző szeletét mutatja be az igen lelkiismeretes, többéves kutatás nyomán elkészült könyvében. Szőnyi az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, illetve más levéltárakban és könyvtárakban kutatva rendkívüli alaposággal rajzolta meg a magyar könnyűzene szereplőinek életét egy eddig nem ismert szemszögből, a titkosszolgálatoknál fennmaradt iratok alapján. Az élénk táruló kép döbbenetes, bár a rendszerváltás óta eltelt évek ügynöklistáinak, illetve (csekélyebb számú) besúgói beismerő vallomásainak fényében korántsem annyira meglepő. Az író azonban nem egy újabb ügynöklistát tett le az olvasók elé (szimpatikus módon a névmutatóban sem közli külön tételként a nevüket), hanem egy nagyszabású, néhol szubjektív történeti tablót, amely meggyőzően mutatja be a szocialista rendszer hatalmi gépezetének kíméletlen működési mechanizmusait.

Szőnyi Tamás jó érzékkel választott témát, hiszen – saját emberi és szakmai érdeklődésén túl – ráérezett arra a közhangulatra, amely élénk figyelemmel fordult az elmúlt években a különböző ügynökügyek iránt, illetve arra az igényre, hogy a közönség kíváncsi lett a magyar rockzene történetére, de még inkább annak a hatalommal való kapcsolatrendszerére.¹ Bár Szőnyi nem történész, az elkészült kötet műfaját tekintve sokkal inkább nevezhető társadalomtörténetinek, mintsem egy érdekességekkel teli rocktörténeti munkának. A társadalomtörténet kifejezés ugyanakkor nem fedi le pontosan a tartalmat, hiszen a kötet a mentalitás-, a kultúr-, a szervezet- és a politikatörténet sajátos egyvelegét nyújtja az olvasó számára. A szerző – hatalmas hivatkozási apparátussal felszerelve – szinte történészi alaposággal próbálta hihetően bemutatni az ügynökjelentésekből feltáruló világot: a rendszer embertelenségét, értelmetlenségét, az áldozatok és a besúgók tragédiáját. Szőnyi célja az volt, hogy tisztábban lehessen látni a magyar rock (története) körül, amint azt egy vele készített interjúban is jelezte.² Célját elérte, hiszen az adatokban és forrásokban gazdag munka nyomán sokkal jobban átélhető a korszak zenészeinek bizonytalan helyzete, kiszolgáltatottsága. A könnyűzenei élet részvevői, illetve az olvasóközönség körében egyébként meglehetősen nagy vihart váltott ki

¹ Ez utóbbi igényt használta ki ügyesen a Magyar Televízió *Dob+basszus*, illetve a Filmmúzeum *Privát rocktörténet* című műsora is.

² A szerzővel a HVG által készített interjú lásd: <http://hvg.hu/kultura/20050510nyilvantartanak.aspx>.

a 2005 tavaszán megjelent mű. A társadalmi érdeklődés ellenére a kötet kevésbé került a történettudomány művelőinek látókörébe, tudtommal eddig Rainer M. János és Klaniczay Gábor írt róla ismertetést.³

A könnyűzene és a pártállami diktatúra kapcsolatának vizsgálata immár népszerűnek mondható kutatási témának számít. Szőnyei hivatkozásából is kiderül, hogy igaz főként újságírók, illetve zenészek, művészek munkáiból merít, de ismeri és használja Csatári Bence, K. Horváth Zsolt, Klaniczay Gábor és Unger Gabriella e tárgyban végzett kutatásait is. Mivel a Kádár János által irányított diktatórikus rendszer mindennapjainak történettudományi feldolgozottsága még meglehetősen szegényes,⁴ a korszakkal foglalkozó történészeknek mindenképpen érdemes kézbe venni Szőnyei Tamás munkáját, hiszen ez is a mindennapokról szól, csak más szemszögből. A kötet érdekes kontrasztja a Valuch Tibor által megjelentetett, *Hétköznapi élet Kádár János korában* című kiadványnak.⁵ Míg Valuch 2006-ban megjelent kötete – akár akaratlanul is, de – a Kádár-rendszer iránti nosztalgiát erősíti, addig Szőnyei éppen a rendszer sötét pillanatait mutatja be érzékletesen. A könyv címe egy, a Kontroll Csoport zenekartól kölcsönzött nyelvi játék, amely frappánsan előrevetíti a könyv mondanivalóját, utal a kommunista rezsim jellegének kettősségére: a megfigyelésre és a megfigyeltektől való félelemre. Azt, hogy a szerző komolyan vette munkáját, jelzi a kötet terjedelme és a körülbelül 1300 tételes hivatkozási apparátus is. A lábjegyzeteknek közvetlenül a főszöveg alá helyezése és fejezetenkénti újraszámozása szerencsés választás volt, hiszen így jóval áttekinthetőbbek lettek az egyes fejezetek. A kötet elején – a fejezeteket röviden összegző ismertetéssel bővített – tartalomjegyzék, a mű végén pedig pontos névmutató biztosítja az egyes témákra, illetve a személyekre és együttesekre történő keresés lehetőségét. A kötet egységes szerkezetű: a harmincegy fejezet mindegyike egy-egy megfigyelt zenekar vagy énekes dalszövegével és egy ehhez, illetve a fejezet tartalmához kapcsolódó fotóval indul, majd az adott részt a kapcsolódó témájú állambiztonsági iratokat szemléltető fotók zárják. Előfordult, hogy összekeveredtek az iratokról készült fotók és átkerültek egy tartalmát tekintve kevésbé kapcsolódó fejezet végére (például a *Házibuli, galeri, slepp* részhez tartozó MSZMP Agitprop. Bizottság üléséről készült jegyzőkönyv fotója a következő, fejezet végére került – 181, 220–221.), ez azonban természetesen nem nehezíti meg a szöveg értelmezését.

Maguk az egyes fejezetek többé-kevésbé időrendi sorrendben mutatják be – a különböző állambiztonsági ügyek felfejtése mentén – a rockzenei élet történetét 1960 és 1990 között. A kötet szerkesztési elve tehát nem a szigorú kronológiára

³ Rainer M. János *Mozgó Világba* írt cikkét lásd: <http://www.mozgovilag.hu/2005/07/12rolrol5.htm>, míg Klaniczay Gábor recenzióját lásd: BUKSZ 2006. (18.) 2. 185–189.

⁴ A szocializmus mindennapjait is bemutató, újszerű társadalomtörténeti megközelítésére lásd: Horváth Sándor: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. Budapest, 2004; Majtényi György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Budapest, 2005; Tóth Eszter Zsófia: *„Puszi Kádár Jánosnak”. Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikro-történeti megközelítésben*. Budapest, 2007.

⁵ Valuch Tibor: *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Budapest, 2006.

épül, hanem fejezetenként tematikus egységek követik egymást. A kibontakozó élettörténetek (a megfigyeltké, a besúgóké és érintőlegesen a tartótiszteké) összekapcsolódnak, azaz nincsenek éles határok az egyes fejezetek között. Talán csak a három *Adatbank* című rész tekinthető kivételnek, ahol a szerző röviden összefoglalja az addig ismertetett évtized szerinte említésre méltó hazai rocktörténeti eseményeit, illetve említést tesz azokról a zenészekről és együttesekről, akikkel nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozott a belső elhárítás, vagyis a korábbiakban nem volt szó róluk a könyvben. Az egyes fejezeteken belül Szőnyi egy-egy történetet mesél el kis felvezetővel, rengeteg – főként állambiztonsági jellegű – forrás idézésével, illetve alkalmanként dalszövegek és interjúk segítségével. A rengeteg dokumentum törzsszövegbe ékelése kissé megnehezíti ugyan az olvasást, de kétségkívül hatásos eszköz annak bemutatására, hogyan is működött valójában a pártállam, a titkosrendőrség, mennyire nem törődtek az egyes emberekkel, családokkal, akik pusztán csak eszközök voltak a rendszer kezében. Szőnyi többször hivatkozik Orwellre és valóban, az orwelli fikció megvalósulása ebben a kötetben tényszerűen is nyomon követhető.

A kötetben hangsúlyosan szereplő egykorú dokumentumok, valamint a megfigyeltékkel készített interjúk ugyanakkor felvetik azt a kérdést, vajon a szerző mennyire ismerte meg témáját saját élményei, illetve a korszakról szóló szakirodalom alapján, mennyire képes kritikával kezelni forrásait. Az író megállapítása szerint azért zárkózott el az oral history módszerének fokozottabb használatától, mert megismerve a titkosszolgálati jelentéseket, úgy döntött nem érdemes, de nem is szeretne interjúkat készíteni – az igazat soha meg nem valló – ügynökökkel, illetve tartótiszteikkel (27–28.). Véleménye történész szemszögből vitatható, de semmiképpen sem elítélhető.⁶ Kétségtelenül árnyalta volna megállapításainak élet, ha megszólaltatott volna a másik oldalról is néhány szereplőt, jöllehet ez a másik fél akaratán is múltott volna.⁷

Szőnyi Tamás nyilvánvalóan nem a társadalomtudományos paradigmaváltástól megindulva írta munkáját. Törekszik ugyan a megértésre, a semleges hangú ismertetésre, de a szubjektivitás gyakran győz művében. A szerző saját szemszögből magyarázza meg az általa felvázolt történeti szituációt, illetve az ehhez kapcsolódóan a főszövegbe beszúrt dokumentumok tartalmát. A fejezetek sajátos szerkezete is konstrukció, olyan váz, amit az író talált ki. Lehetett volna másképp is felépíteni a kötetet, például furcsán hat, hogy vannak fejezetek, amelyek alig pár oldalt kaptak, míg van nyolcvan oldal terjedelmet is elérő rész (vö. *Fejpenz*, illetve *Másként zenélők*). A kötet legnagyobb problémája mégsem ez, hanem a szerző „pozitivistá” megközelítése.

⁶ Az oral history módszereiről, alkalmazhatóságáról a *Replika* folyóirat készített tematikus blokkot, a témára vonatkozó bibliográfiával kiegészítve. Lásd *Replika* (58.) 2007. szeptember, 27–126.

⁷ A diktatúra különböző szerepű képviselőinek megszólaltatásával kapcsolatos dilemmáról legújabbán lásd Pulay Gergő: Marginalizált emlékezet. *Replika* (58.) 2007. szeptember, 55–69.

Szőnyi túlzottan pozitívista szemléletűnek tűnik, amikor úgy véli, hogy az egyes fejezetek körülbelül felét kitöltő iratközléseivel jobban leírhatja a múltat. A belső elhárítás működésének, illetve az egyes ügyek bemutatásának illusztrálására ez a módszer kiválóan használható, azonban a túlzott számú iratközlés gyengíti a hatást. A dokumentumközlések racionálisabb használata valószínűleg emészthetőbbé tette volna a kötet terjedelmét, és segítette volna olvashatóságát. Mindezzel együtt azonban elmondható, hogy Szőnyi forráskezelése – az olvasó és a történész szemszögéből nézve is – hitelesnek tűnik, jól és érvényesen elemzte ugyanis szakirodalmi ismeretei alapján a közölt iratokat, sikerrel oldotta fel a titkosszolgálati iratokban rejlő tendenciózus és egyoldalú képet. A korántsem egyszerű belügyi szervezet felépítését pontosan adja vissza, leginkább Cseh Gergő Bendegúz és Kenedi János tanulmányaira hivatkozva.⁸ Azonban, mint azt az állambiztonsági iratokkal foglalkozó kutatók már számtalanszor jelezték, a BM III/III-as ügyosztályai gyakran készítették ügynök dossziét olyanoknak is, akiket megpróbáltak beszervezni, de ez végül nem sikerült nekik. Már csak ezért is nagyfokú körültekintésre van szükség, amikor egy karton alapján ügynöknek bélyegzünk meg valakit. Szőnyi nagyon óvatosan járt el e tekintetben, de azért érződik egyéni szimpátiája, amikor mérlegeli az egyes eseteket. Így például Som Lajos besúgói tevékenységére vannak ugyan utalások, de erről azért nincs meggyőző bizonyíték a szerző kezében. Más esetekben könnyebben túllép ezen a dilemmán, mondván megpróbálták az illetőt beszervezni, de ez nem volt sikeres (például Cseh Tamás, Döme Dezső, illetve Menyhárt Jenő esetében). A fenti megjegyzések ellenére a kötet legnagyobb erőnye éppen az egyes ügynökök bemutatásának zseniális megvalósításában rejlik. Szőnyi oldalról oldalra fokozza a feszültséget, az olvasó már alig várja, hogy kiderüljön ki az a „Gara” fedőnevű ügynök, de ez csak nem történik meg. Azután egyszer csak azt vehetjük észre, hogy egy fejezet közepén elhelyezett bekezdésben hirtelen fény derül az ügynök kilétére. A könyvnek fontos eleme a zenészeket megfigyelő besúgók lebuktatása, amit Szőnyi emberien ábrázol, és ez egyszerre teszi izgalmassá és letehetetlenné is a könyvet, hiszen végig kell olvasnunk, ha minden – a kötetben szereplő – ügynököt meg akarunk ismerni.

A kötet remekül járja körbe az 1960–1990 közötti könnyűzenei életet, érezhető azonban a szerző elfogultága egyes kedvenc témái iránt. Így például, amíg a hazai új hullám jeles képviselői jelentős terjedelmet kaptak a kötetben, addig a nyolcvanas években elinduló heavy-metal zenekarokról és rajongótáborukról említés sem történik. Ez utóbbi esetben még annyi sem szerepel, mint például a szintén kevésszer emlegetett, pedig – hatalmas közönség előtt játszott koncertjei és az egyes zenekari tagok külföldre távozása miatt – állambiztonsági szempontból valószínűleg érdekes LGT zenekarral kapcsolatban. „Elképzelhetetlen, hogy az ekkoriban rendszeressé váló ingyenes gellérthegyi, illetve tabáni koncertek

⁸ Cseh Gergő Bendegúz: *A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata 1945–1990. A Történeti Hivatal Évkönyve.* (Trezor 1.) Budapest, 1999. 73–91; illetve Kenedi János: *K. belügyi iratfelmérő jelentése a kastélyból.* Budapest, 2000.

hatalmas közönsége ne intette volna éberségre a rend civil ruhás őreit, mégis, e koncertek főszereplőjéről, a Locomotiv GT-ről alig valamit láttam.” (488.) A források hiányára utalás gyakran előfordul a kötetben, és a szerző jól érzékeli, hogy a megfigyeltekről és megfigyelőkről alkotott kép nem lehet már sohasem teljes az állambiztonsági iratok selejtezettsége miatt.

Szőnyei Tamás munkája a fenti kritikai észrevételek ellenére is meggyőző és hiteles mű. Egy olyan témát járt körül alaposan, amely mind a mai napig nagyon bizonytalan, tele ki nem beszélt tabutémákkal. A szerző mindvégig megpróbált tárgyilagos maradni, ami nem lehetett számára egyszerű feladat, hiszen személyesen is ismeri a könyvben szereplő zenészek jelentős részét. Nem lehetett könnyű szembesülni a korábbi nagy kedvencekről megszerzett információkkal. Ezt az érzést meg is osztja olvasóival a *Bevezető*, illetve *A látókörükben* című fejezetekben. Megdöbbenésain azonban túl tudott lépni a szerző és végül megosztotta az olvasókkal a kutatásai során megszerzett tudást. Jól tette.

Koltai Gábor